

KAMPEN OM UNIVERSITETET: MELLOM DEMOKRATI OG MARKED

1969 – 2010

Vardøgers første utgivelse, nr. 1 fra 1969, hadde følgende tema: Intellektarbeiderne – Universitetet – Kapitalismen. Hensikten var å avklare forutsetninger for at studenter og vitenskapsfolk kunne ha en politisk rolle i et kapitalismekritisk, demokratisk, sosialistisk perspektiv. Det er en minst like viktig oppgave i dag, men vilkårene for å utføre den har endret seg.

Universitetene er i dag viktigere for kapitalismen enn noen gang tidligere, særlig som leverandør av kunnskap for innovasjon og høyt utdannet arbeidskraft. Dette gjenspeiler seg blant annet i at tallet på studenter er mer enn fem ganger så stort som i 1969. I tillegg er universitetene i økende grad blitt gjenstand for statlig disiplinering og kontroll. Det ferskeste eksemplet er kravet fra departementet om at universiteter og høyskoler skal registrere ansattes arbeidsinnsats og tidsbruk, ikke i form av de vitenskapelige enhetenes årsmeldinger, men i form av *daglige registreringer* av den enkelte forskers og lærers tidsbruk.

Sammenliknet med 1969 er både den akademiske friheten og de tradisjonelle akademiske arbeidsformene i dag under mye større press. Kapitalkreftenes utålmodighet med universitetene har økt uten at universitetene har kunnet støtte seg til organiserte motkrefter. Universitetenes situasjon reflekterer endringer i de politiske og ideologiske styrkeforholdene generelt. Kravene til «effektivitet» er vesentlig høyere, samtidig som det har vokst fram mer internt kontrollbyråkrati. Universitetsledelsen har styrket sin maktposisjon på bekostning av demokratisk-kollegiale styringsformer. I tillegg er universitetene mer styrt utenfra, ikke bare gjennom Forskningsrådet, men også gjennom EUs forskningspolitikk og det politiske presset i retning av mer samarbeid med næringslivet på den globale markeds konkurransens premisser. Dette endrer også den strategiske situasjonen for kritisk forskning.

Tidsskriftet *Vardøger* ble startet for å etablere en politisk relevant forståelse av det kapitalistiske samfunnets betingelser for overskridende og frigjørende praksis på lang sikt, men vi har aldri hatt noen illusjon om at dagens universiteter kan få varig status som *samfunnskritiske* institusjoner. En mer realistisk tanke er å skape det som Knut Kjeldstadli kaller et *samfunnsmessig forpliktet universitet* som hegner om akademisk frihet og samtidig engasjerer seg i et mangfold av samfunnsbehov – ikke bare de som fremmes av elitene. Det krever imidlertid politisk mobilisering for å redusere byråkratiseringen og de markedsinspireerte kontrollregimene.

Vi vil understreke at også naturvitenskapelig (herunder biomedisinsk) grunnforskning er et element i den samfunnsforpliktelsen som Kjeldstadli snakker om. Også i forhold til naturen trenger vi ny, kritisk erkjennelse som i arbeidet for å løse de store utfordringene som verden står overfor når det gjelder å skaffe mat, energi og helse til en befolkning som fortsatt vokser mye, mange i stor fattigdom. Grunnforskning som kan bidra til å styrke kunnskapsgrunnlaget for eksempel for en miljøvennlig energiproduksjon (jfr. klimakrisen), er ubetinget en samfunnsforpliktelse som bare kan ivaretas av institusjoner av universitetets type. Intet privat, kommersielt forskningslaboratorium kan eller vil påta seg den økonomiske risiko å utvikle slik kunnskap uten samtidig å kreve monopol på den.

Hensikten med dette nummer av *Vardøger* er i første omgang å minne om universitetets egenart som sted for produksjon, undervisning og formidling av vitenskapelig basert kunnskap. Hva er de vitenskapelige kunnskapsformenes produksjonsforhold, deres produksjonsmåte og frihetsvilkår i arbeidssituasjonen slik Hans Ebbing reiser spørsmålet i *Akademisk produksjonsmåte*? Under hvilke samfunnmessige betingelser får erkjennelsesarbeid *status* som vitenskap og dermed den *autoritet* som følger med? Når er akademisk frihet et eksistensielt vilkår for vitenskapelig *arbeid* – og når perverteres den til sosial streben og privatøkonomisk vinning? Hvordan er den «interne» friheten i academia forankret i samfunnet «utenfor» academia? Hvilke trekk ved den kapitalistiske produksjonsmåten, hvor arbeideren utfører arbeidsoppgaver definert av andre enn henne selv, genererer behov for en akademisk produksjonsmåte med høy grad av intern frihet der arbeiderne (forskerne) – individuelt eller i faglig fellesskap – *selv* definerer arbeidsoppgavene og hvordan de gjennomføres?

Den akademiske frihetens institusjonelle vilkår må også ha sine *ideelle* artikuleringer. Selv om forskningens frihet i realiteten aldri helt *kan* tilsvare de filosofiske begrepene om den, har den filosofiske artikuleringen, stilisert rundt Humboldtuniversitetet, like fullt hatt stor betydning for forsvaret av de reelt eksisterende frihetsmomenter ved forskningen som gjør vitenskap relevant for opplysning, bevisstgjøring og demokrati. *Fri forskning?* spør Audun Øfsti for å demonstrere Humboldtuniversitetets fortsatte relevans. Men han føyer samtidig lakonisk til *Inntrykk fra en avvikling* for å styrke bevisstheten om vitenskapens frihetsvilkår.

Disse vilkårene har ikke bare en forankring i de interne forhold i universitetene, men også i deres økonomiske og politiske rammebetingelser. I *Evalueringsdiktatur eller kunnskapsdemokrati?* viser Tor Halvorsen noen sentrale trekk ved EUs storpolitikk rundt universitetene. Denne har klare elitistiske og antidemokratiske trekk. Den søker å tilpasse universitetene til en kunstig markedslogikk ved «eksterne» finansieringsmåter som skal disiplinere forskningen i de retninger de forskningspolitiske elitene vil

gjennom disse elitenes «evalueringer». Slik knyttes universitetene enda tettere til de økonomiske og politiske elitene.

Men utviklingen av et nødvendig kunnskapsgrunnlag for en politikk for hvordan de økonomiske, sosiale og økologiske omkostningene med for eksempel klimakrisen skal kunne fordeles rettferdig, kan aldri bæres fram av eliter som har frigjort seg fra masseutdanningens *demokratiske* forpliktelser. Innenfor en elitistisk universitetspolitikk blir dagens utvikling «*tatt for gitt*». Intervjuet med sosiologiprofessor An-Magritt Jensen, valgt inn som styre-representant for de vitenskapelig tilsatte ved NTNU, oppsummerer erfaringer fra fire års styrearbeid i et universitet som legger stor vekt på å være i takt med næringslivets ønsker, slik disse blir forstått av universitetets ledelse.

Formateringskraft og reformer

Vi har å gjøre med det Knut H. Sørensen kaller et *vitenskapsformatert samfunn*. Vitenskapenes formatering av samfunnet er blitt stadig mer gjennomtrengende og omfangsrik, og dette skaper et stigende trykk i retning av rasjonalisering og effektivisering av selve formateringsforholdet, av vitenskapenes produksjon og transformasjon til kompetanse i arbeidsmarkedet og nye materielle og intellektuelle teknologier, kort sagt vitenskapenes roller som produktivkrefter. I USA ytrer dette presset seg som en slags akademisk kapitalisme, blant annet ved å omgjøre kunnskap og undervisning til varer gjennom juridiske grep som patentering, lisensiering eller ved økende studentbetaling. I Norge skjer dette i større grad ved innføring av instrumentelle kontroll- og incentivmekanismer som skal styre og disiplinere kunnskapsproduksjonen. Det er Riksrevisjonens store time. Måling og veiling av det vitenskapelige og pedagogiske arbeidets ytelser fører til en forveksling av vitenskapelig og pedagogisk eksellens – fremragenhet – med Excel, regnearket. Den arbeidsmoral som er typisk for ekte vitenskapelig engasjement og som sprenger de rammer som normalarbeidsuken på 37,5 timer setter, blir devaluert og kynismen brer seg.

Alle universitetsreformer i Norge og Europa etter 1960 har utspring i statsmaktens forsøk på å definere nye premisser for høyere utdanning for å ivareta kapitalakkumulasjonens interesser og statsfinansielle rammer. Reformene springer ikke ut av noen indre dynamikk i akademia, langt mindre av press fra demokratisk organiserte massebevegelser. Mjøsutvalget, oppfølgingen gjennom Kvantitetsreformen (uttales «*kvalitetsreformen*») og til slutt Stjernøutvalget er nasjonale uttrykk for dette mønsteret. Reformstrevet illustrerer hvordan akademias autonomi og frihet er høyst relativ. Den interne frihet som åpner for nyskaping gjennom forskning og undervisning, er forbundet med interne produksjonsforhold og sosiale strukturer som er løst sammenknyttet, nærmest anarkiske, slik Hans Ebbing peker på. Utviklingen av en samlende kunnskapspolitisk strategi på akademias egne premisser

alene er derfor umulig. Det er den akademiske frihetens politiske pris. I tillegg kommer den særnorske tendensen som Knut H. Sørensen kritiserer Stjernøutvalget for: Kunnskapspolitikk blir underordnet distriktspolitikken. Utvalget foreslo bl.a. å slå sammen høyskoler og universiteter i større regionalt baserte enheter, om nødvendig mot institusjonenes vilje, tilpasset det nye, spesialiserte universitetsbegrepet – institusjoner med (minst) fire doktorutdanninger – slik dette var definert av staten flere år *før* Stjernøutvalget. Selv om utvalgets forslag om sammenslåing også var ment å motvirke den tendensen til fragmentering som er innebygd i den nye universitetsdefinisjonen, utløste forslaget et unisont ramaskrik fra alle universitetene, også de nyeste som var blitt universiteter ut fra dette absurde kriteriet.

Skriket overdøvet de politisk viktige sidene ved utvalgets strategi: At politikken igjen skulle få forrang framfor «markedet», og at academia dermed kunne styrke sine *posisjoner* i politikktutviklingen på dette feltet. Slik sett gjorde utvalget en taktisk tabbe med sitt forslag. Når vi leser intervjuet *Mellom solidaritet og marked* med Steinar Stjernø, er det grunn til å spørre om ikke utvalgets arbeid hadde hatt en mer bevisstgjørende og større politisk virkning dersom det hadde formulert klare dissenser i striden mellom troen på nyliberale løsninger og viljen til samfunnsforpliktelse, ikke minst dersom utvalgets leder hadde tatt en dissens?

Debatten har vist at bak retorikken om forskningsuniversitet og forskningsbasert undervisning har det foregått en transformasjon av universitetene fra relativt autonome «kunnskapsprodusenter» til konkurransestrategiske aktører med stadig mindre autonomi. Omleggingen av budsjettssystemet etter 1990 fra øremerking til rammestyring har gitt universitetene større frihet i form av friere, interne budsjetttilgjengeligheter. Men dette, kombinert med en relativ reduksjon av «frie midler» til forskning over universitetenes basisbevilgninger, er et nettopp et virkemiddel for at universitetene *selv* skal tilpasse seg «frivillig» til skjulte, men ikke mindre reelle politiske prioriteringer. Den interne budsjettkonkurransen genererer et kappløp om å tilpasse seg de eksternt definerte programmene, mens linjene i forskningspolitikken, slik de er innebygget i programmene, ikke blir diskutert. Dermed oppstår et demokratisk underskudd. Budsjettautonomi og akademisk autonomi er *ikke* det samme.

Stjernøutvalget har rett i at kampen om betegnelsen *universitet*, er tapt. Men kampen om den akademiske produksjonsmåten dreier seg ikke om ord, men om det organisatoriske, institusjonelle grunnlaget for de pedagogiske og vitenskapelige stillingenes forskningsrett og *-plikt*. Det er i dette *arbeids-* og *produksjonsforholdet* at meningen med det *reelle universitetet* ligger.

Universitetsstyrenes «samfunnsrepresentanter» representerer nesten uten unntak den politisk-økonomiske eller kulturelle eliten. Når departementet utnevner dem, stilles det ingen krav til at de skal ha forankring i *demokratiske*

organisasjoner eller institusjoner. Elitenes form for alliansebygging skjer gjennom nettverk, utenfor demokratiske prosesser.

Studentene

Studentbevegelsen omkring 1970, som *Vardøger* sprang ut av, bidro til demokratisering internt ved universitetene. Den økte ikke bare studentenes representasjon i styringsorganene på alle nivåer, men også for det vitenskapelige personalet under professorene (som ennå var embetsmenn) og teknisk-administrativt tilsatte. Den reformerte «professorveldet» til en mer demokratisk form for kollegialitet, der *alle* grupper var representert. Universitetenes (og dermed vitenskapenes) autonomi kan bare forsvares ved at universitetets interne arbeidsdeling som *totalarbeid* får et demokratisk uttrykk i styringsorganene.

Så hva har dette med studentene *i dag* å gjøre? I *Studenten – seg selv nok?* gjør Solveig Tesdal og Benjamin André Larsen greie for viktige endringer i studentenes *situasjon*. Oppsummert er denne situasjonen mer enn noen gang en effekt av *det vitenskapsformaterte samfunn* – og da særlig arbeidsmarkedet. Masseuniversitetene er i stadig større grad et virkemiddel i arbeidsmarkedspolitikken – også som sysselsettingstiltak. Under den økonomiske krisa fra slutten av 1980-tallet økte studenttallet i løpet av bare fem år fra 105.000 i 1987 til 162.000 i 1992, ikke primært som ledd i en utdannings- og forskningspolitikk, men som ledd i bekjempelsen av arbeidsledighet blant ungdom – ett høyst aktverdig mål i seg selv. Men det forsterket samtidig frykten for arbeidsledighet og dermed disiplineringseffekten i studentenes motivasjon for kunnskapstilegnelse. Økningen i det samme tidsrom av lærerkrefter som drev forskning, var ikke like stor som studentveksten. Dermed ble universitetenes kapasitet til å tilby og gjennomføre studieopplegg med de samme kvalitetsforventninger overfor studentmassen svekket. Og som Knut H. Sørensen viser i *Det vitenskapsformaterte samfunn: fra ekspansjon til effektivitet?* har den relative økningen av vitenskapelige stillinger ved universitetene det siste tiåret primært kommet i form av stipendiat- og postdoktorstillinger med liten eller ingen undervisningsplikt. Dermed er universitetenes evne til å møte den økende studentetterspørselen etter høyere utdanning svekket, samtidig som sammenhengen mellom forskning og undervisning devalueres.

Tilpasningen til de økende markedsforpliktelsene, kunnskapspolitikken transformert til sysselsettingspolitikk, forskningens økende avhengighet av eksternt definerte programmer og oppsmuldringen av det interne demokratiet, har skapt en helt ny situasjon. Som Tesdal og Larsen viser, går dagens markedstilpassede studenter normalt i allianse med markedskreftenes representanter i universitetsstyrene, mot de faglig-kollegiale krefter, slik også An-Margitt Jensen dokumenterer med egne erfaringer. Dette er et uttrykk for

at avstanden, fremmedgjøringen, mellom studentene og «deres» universitet aldri har vært større. Kanskje er det ikke så rart at studentene i økende grad definerer seg som forbrukere og er opptatt av sine «forbrukerrettigheter»?

Noen vil kanskje oppfatte dette som en form for devaluering av selve studentmassen og moralisere over det, slik framstående representanter for *Dannelsesutvalget* har gjort når det anbefales mer lesning av originaltekster som adekvat motgift (Bernt Hagtvedt i «Hva norske studenter bør lese», kronikk i *Morgenbladet*, 30.04.2009). For å unngå misforståelser: Redaksjonen i *Vardøger* er varm tilhenger av å lese vitenskapstekster og filosofer i original! Men en strategi for endring kan ikke ta utgangspunkt i en slik positivistisk forståelse av dannelse og av studentene. Det er tvert om universitetenes historisk sett relativt nye situasjon som *masseuniversiteter* som må være utgangspunktet for å utvikle deres demokratiske, samfunns- og endrende oppgaver og bygge de allianser som er nødvendige for at universitetene kan bli mer demokratiske igjen og styrke sin akademiske frihet.

Intensjonen med dette nummeret av *Vardøger* har ikke vært å gi et entydig svar på utfordringene, men å bidra til mer diskusjon om det som foregår. God lesning!

Redaksjonen